

UDK: 327.58 (497.11)
Bibliid 0543-3657, 62 (2011)
God. LXII, br. 1139, str. 92-108
Izvorni naučni rad
Primljen: 3. januara 2011.

Nada RADUŠKI¹

Demografski razvoj i položaj manjina u Srbiji kao faktor stabilnosti i međunarodne saradnje

ABSTRAKT

U radu je analiziran etnodemografski razvitak pripadnika nacionalnih manjina u Srbiji sa posebnim osvrtom na poslednje međupopisno razdoblje (1991-2002) imajući u vidu burne političke i ekonomske promene koje su se desile u tom periodu. Ukazano je na negativne trendove u prirodnom kretanju stanovništva, osnovnim demografskim strukturama, kao i na veliki značaj etnocentričnih migracija koje su promenile etničku sliku Srbije i nesumnjivo obeležile poslednju deceniju XX veka. Specifičan prostorni razmeštaj i etnička homogenizacija nacionalnih manjina daje posebnu težinu i značaj manjinskom pitanju. S obzirom da je Srbija multietnička i multikulturalna država, regulisanje položaja i zaštite prava manjina, kao i dobri međuetnički odnosi neophodni su za stabilnost i demokratski razvoj Srbije i Balkanskog regiona.

Ključne reči: nacionalne manjine, etnodemografski razvitak, položaj, prava, međunarodna saradnja, Srbija.

Uvod

Multietničnost i multikulturalnost današnjeg sveta, odnosno činjenica da retko u kojoj zemlji svi njeni državljani govore istim jezikom i pripadaju istoj etničkoj zajednici ukazuje na veliki značaj rešavanja manjinskog pitanja. Multinacionalne, multikonfesionalne i multikulturalne države su danas pravilo, a ne izuzetak, što potvrđuje i podatak da od svih država članica UN-a, samo 10%-15% može se opravdano smatrati etnički homogenim, odnosno da na svojoj teritoriji nemaju manjinskog stanovništva. U svetu ima svega desetak jednonacionalnih, dakle, etnički

¹ Dr Nada Raduški, naučni saradnik u Institutu društvenih nauka - Centar za demografska istraživanja, Beograd, e-mail adresa: raduski@eunet.rs

homogenih država, u kojima živi svega 0,5% svetskog stanovništva.² U okviru evropskih država samo nekoliko njih nemaju nacionalne manjine, mada i one zbog intenzivnih migracionih kretanja i sve većeg broja imigranata, postaju etnički znatno heterogenije. O važnosti problema položaja i prava nacionalnih manjina u naše vreme najbolje govori podatak da je 1980-ih godina XX veka u Evropi živelo oko 30 miliona ljudi koji su pripadali etničkim i jezičkim manjinama. Sa dezintegracijom bivših socijalističkih zemalja (SSSR, SFRJ i ČSSR) i stvaranjem novih država, gotovo preko noći više od 60 miliona ljudi koji su bili državljani tih zemalja, pretvoreno je u etničke manjine koje žive izvan granica matičnih država. Samim tim procenjuje se da danas u Evropi ima između 90 i 100 miliona pripadnika nacionalnih i etničkih manjina (oko 12% ukupnog evropskog stanovništva), što je najveći zabeležen broj u novijoj evropskoj istoriji (Brunner, 1996). Dakle, samo mali broj država može tvrditi da su prave „nacionalne države“ u smislu podudaranja državnih s nacionalnim granicama i u smislu da je celokupnom stanovništvu države zajednička jedna etnička kultura mada i one zbog intenzivnih migracionih kretanja i sve većeg broja imigranata, postaju etnički znatno heterogenije (Smit, 1998).

To nesumnjivo ukazuje na potrebu državnog priznavanja manjinskih kultura, pa se države, s tim u vezi, razlikuju po načinu regulisanja etničke i kulturne raznolikosti stanovništva, odnosno da li državna manjinska politika ima za cilj eliminisanje tih razlika ili pozitivan pristup prema manjinama i politiku multikulturalnosti kao alternativu asimilacionoj politici. Položaj nacionalnih manjina i njihova povezanost sa politikom multikulturalizma podrazumeva respektovanje manjinskih kultura kao odgovarajućeg okruženja za ostvarenje ljudskih prava i prava pripadnika nacionalnih manjina. Multikulturalizam je, dakle, odgovor demokratske politike na kulturne i socijalne raznolikosti.³ Multikulturalizam može označavati demografsku činjenicu, odnosno postojanje različitih etničkih i religijskih, kulturnih i jezičkih zajednica u okviru istog društva, ali i državnu politiku koja ima dva osnovna cilja, a to su podržavanje dobrih i skladnih odnosa između etničkih grupa i definisanje odnosa između države i nacionalnih manjina (Dragičević-Šešić, Stojković, 2007, str. 318–323). Neophodna pretpostavka jednog takvog društva jeste građanska kultura zasnovana na priznavanju institucija ekonomskog i pravnog sistema, ali i

² Na primer, postoje države koje na svojoj teritoriji imaju čak 250 etničkih zajednica koje se razlikuju po svojoj kulturi, tradiciji i jeziku kao što je slučaj u Nigeriji, ili u Ruskoj federaciji koja prema statističkim podacima registruje 120 etničkih grupa, dok ih zapravo ima preko 150 (Connor, 1994).

³ Termin „multikulturalizam“ pojavio se tek odnedavno u akademskim i političkim raspravama o karakteru savremenih društava i za relativno kratko vreme postao opšteprihvaćen pojam od strane političara, društvenih komentatora, istraživača i stručne javnosti, barem u razvijenim evropskim zemljama. Smatra se da ovaj naziv datira iz 1971. godine kada je u jednom francuskom časopisu upotrebljen u značenju „suživot nekoliko kultura u jednoj zemlji“, da bi tek od 1990. godine u klasifikaciji Kongresne biblioteke u Vašingtonu, definisan kao „uslov u kojoj etničke, verske i kulturne grupe koegzistiraju unutar jednog društva“ (Mesić, 2006, str. 61).

prava na kulturnu raznolikost. Neki od kritičara multikulturalizma tvrde da on vodi podeli društva i da dovodi u pitanje državno jedinstvo, kao i da istovremeno može značiti separatizam i samomarginalizaciju etničkih zajednica. Zbog toga se danas sve više govori o interkulturalizmu kao stanovištu koje pretpostavlja uspostavljanje dijaloga među kulturama, jer se na takav način podstiče dinamički međuodnos i uzajamno delovanje različitih kultura jednih na druge. U budućem periodu perspektive multikulturalnosti u državama Balkana zavisice od međuetničkih odnosa, poštovanja ljudskih i manjinskih prava, kao i od političke stabilnosti i strategije demokratskog i ekonomskog razvoja ovog regiona.

Međunarodni aspekt rešavanja manjinskog pitanja

U međunarodnim dokumentima (UN, OEBS i Savet Evrope)⁴ postoje brojne odredbe koje se odnose na manjine, ali ne i obavezni, opšteprihvaćeni međunarodni standardi, niti univerzalna pravila i kriterijumi prema kojima bi bio jasno regulisan status i prava manjina, izuzev zabrane diskriminacije i uopšteno formulisanog prava na očuvanje etničko-verskog identiteta. Neki od tih dokumenata su pravno obavezujući za države koje ih prihvate, dok sva druga imaju više politički značaj jer države nisu obavezne da ih na unutrašnjem planu usvoje, zbog čega ih različito interpretiraju i realizuju u zavisnosti od političke situacije i opšteg odnosa snaga na međunarodnoj sceni. Bez obzira na nesumnjivi značaj ovog pitanja, postoji veliki jaz između značaja manjinskog pitanja sa jedne i postignutih rešenja sa druge strane. U pomenutim dokumentima ne postoji univerzalni, opšteprihvaćen termin niti definicija manjina. Naime, ni posle dugogodišnjeg rada na ovoj problematici nije se došlo do jedinstvenog stava u pogledu naziva (koristi se izraz „manjine“, „etničke manjine“, „nacionalne manjine“, „rasne i etničke grupe“, „etničke, verske ili jezičke manjine“, „nacionalne ili etničke, verske i jezičke manjine“, „nacionalne zajednice“, itd.), kao ni u pogledu definicije manjina iz koje bi se videlo ko sve spada u manjine i ko može da koristi određena manjinska prava (Krivokapić, 1996). Mada je na međunarodnom planu, u okviru različitih deklaracija, konvencija i dokumenta bilo više pokušaja da se manjine obuhvate jednom univerzalnom, opšteprihvaćenom definicijom, još uvek nije doneta dovoljno jasna i precizna definicija koja bi uključila sve manjine.⁵ Zbog svega toga, postojeća međunarodna

⁴ Pitanje manjina najpre je bilo posredno regulisano u okviru Ujedinjenih nacija, a najpoznatiji dokumenti su: Povelja UN (1945), Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1976) i Deklaracija o pravima pripadnika nacionalnih ili etničkih, verskih i jezičkih manjina (1992). Na prostoru Evrope najveći rezultati su postignuti u okviru organizacije OEBS-a, a to su: Završni dokument iz Helsinkija (1975), Bečki dokument OEBS (1989), Pariska povelja za novu Evropu (1990) i mnogi drugi, a naročito uspostavljanje Visokog komesara za nacionalne manjine (1992). U okviru Saveta Evrope najvažnija dokumenta su Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima (1992) i Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina (1995) koje je i naša zemlja ratifikovala.

⁵ Italijanski profesor F. Capotorti, koji je još 1970-ih godina predložio usvajanje jedne posebne deklaracije o pravima manjina, dao je najsveobuhvatniju, često citiranu definiciju manjina,

dokumenta nemaju identična rešenja i sadrže razne neprecizne formulacije kojima se relativizuju određene odredbe, pa se države osećaju slobodne da same, po svojoj volji i proceni, prema svojim prilikama i interesima određuju koje će sve grupe smatrati manjinskim kolektivitetima (Lutovac, 1996). Iako su nacionalne manjine prisutne u svim modernim državama, regulisanje njihovog položaja još uvek je prvenstveno politička materija jer zavisi od istorijsko-političke situacije u kojoj se manjina nalazi, kao i od položaja te države na svetskoj ekonomsko-političkoj sceni. Zato je teško sagledati problem manjina kao univerzalni problem i naći opšteprihvaćeno rešenje kao što je to učinjeno za ljudska prava i slobode (Connor, 1994). Razvojem međunarodnih odnosa došlo se do shvatanja da osnov zaštite manjina ne čini više samo zabrana diskriminacije, već i garantovanje prava manjinama na očuvanje etničkog, verskog i kulturnog identiteta.

Imajući u vidu da gotovo nema države koja nije kulturno raznolika, da je eliminacija manjinskih kulturnih identiteta nezamisliva, kao i da je, s druge strane, snaga nacionalizma još uvek veoma prisutna, neophodno je naći pravi način ostvarenja koncepcije manjinskih prava. Mada se situacija razlikuje od zemlje do zemlje, istorijski posmatrano, najčešći konflikti javljaju se zbog trijade odnosa između nacionalnih manjina, države domaćina i matične države. Zbog toga, manjine mogu predstavljati kako most saradnje između dve države olakšavajući njihovu komunikaciju i razumevanje, tako i stalni kamen spoticanja i izvor nestabilnosti u međudržavnim odnosima.

Nacionalne manjine u Srbiji – demografska slika

Etnodemografska problematika međuetničkih odnosa u Srbiji, mada obeležena razvojem savremenih događaja, ima svoje korene u bližoj ili daljoj prošlosti. Tokom burne istorije, zbog intenzivnih preseljavanja stanovništva, ratova i prekrivanja granica, menjao se etnički sastav i teritorijalni raspored, ali je istovremeno tekao i proces formiranja pojedinih nacionalnosti. Počevši od kraja XIV veka, pa kroz tursko vreme do naših dana, migracione struje ispremeštale su gotovo svo stanovništvo, pri čemu su se istovremeno odvijali i mnogi etnički i etnobiološki procesi koji su bitno determinisali etnički sastav i prostornu distribuciju stanovništva (Cvijić, 1966).

Na početku XXI veka, Srbija je zbog specifičnog geografskog položaja i istorijskog nasleđa, demografskog razvitka i stalnih migracija stanovništva, socio-ekonomskih i političkih okolnosti, višenacionalna, multikonfesionalna i multikulturalna država. Etnicitet je jedan od osnovnih činilaca društvene stvarnosti savremene Srbije jer pored većinske nacionalnosti, tu žive i brojne nacionalne manjine izrazito diferencirane prema demo-

---

koja glasi: „manjine su grupe brojčano manje od ostalog preovlađujućeg stanovništva neke države, čiji članovi, državljani te države, imaju etničke, verske ili jezičke karakteristike različite od ostalog stanovništva i pokazuju osećanje solidarnosti u očuvanju svoje kulture, tradicije, religije i jezika“ (Capotorti, 1991).

grafskom razvitku, socio-ekonomskim i kulturno-civilizacijskim karakteristikama, religiji, teritorijalnom razmeštaju, nacionalnoj emancipaciji i političkoj organizovanosti.

U Srbiji (bez područja Kosova i Metohije), prema popisu iz 2002. godine, oko 17% stanovništva pripada nekoj od manjinskih etničkih zajednica.⁶ Najznačajnije, prema broju i udelu, su Mađari (293,3 hiljada ili 3,9%), zatim Bošnjaci/Muslimani (155,6 hiljada ili 2,1%),⁷ Romi (108,2 hiljada ili 1,4%) i Jugosloveni (80,7 hiljada ili 1,1%), dok ostale participiraju sa ispod 1% (Tabela 1).

Pored pomenutih, u Srbiji žive i pripadnici drugih manjinskih zajednica (Albanci, Bugari, Vlasi, Slovaci, Rumuni, Hrvati, Makedonci i drugi), koje doprinose multietničkoj stvarnosti Srbije. Zbog toga je jedno od bitnih obeležja Srbije zajednička nastanjenost raznih etničkih zajednica na istom području, pa otuda u zavisnosti od teritorijalno-političkog okvira ili ugla posmatranja, moguće je da se svaka zajednica nađe u položaju većine, ali i manjine. Sa etnoregionalnog aspekta, prisutne su dijametralno suprotne razlike između centralne Srbije, kao relativno homogenog područja i Vojvodine koja predstavlja pravi etnički mozaik mnogobrojnih nacionalnosti koje žive na tom području.

U etničkoj strukturi centralne Srbije, Srbi kao većinska nacija čine 89,5% ukupne populacije, što ovo područje čini naglašeno homogenim⁸ i gotovo monolitnim, sa elementima unimodalnog tipa, s obzirom da sve ostale etničke zajednice participiraju sa vrlo niskim udelom. Najznačajnije nacionalne manjine su Bošnjaci/Muslimani (151,5 hiljada ili 2,8%), Albanci (60,0 hiljada ili 1,1%) i Romi (79,1 hiljada ili 1,4%). Pored pomenutih, prisutne su i druge manjinske zajednice (sa udelom ispod 1%), kao što su Bugari (18,8 hiljada ili 0,3%), Vlasi (40,0 hiljada ili 0,7%), Makedonci (14,1 hiljada ili 0,3%), Hrvati (14,1 hiljada ili 0,3%) i druge. Mada u etničkom smislu homogeno područje, manjinsko pitanje je u centralnoj Srbiji od velikog značaja imajući u vidu specifičan prostorni razmeštaj i etničku homogenizaciju najrelevantnijih nacionalnih manjina. Reč je o manjinama (Bošnjaci/Muslimani, Albanci, Bugari) koje imaju izrazitu koncentraciju i etničku dominaciju u pograničnim

⁶ Prema udelu nacionalnih manjina, današnja Srbija (bez Kosova i Metohije) ne spada u države sa izrazitom etničkom heterogenošću jer je taj udeo znatno manji nego u mnogim državama Istočne Evrope. Tako, manjine čine između 20%-30% stanovništva u Makedoniji, Gruziji, Ukrajini, Belorusiji, od 30%-40% u Estoniji, Moldaviji, 40%-50% u Kirgiziji i Letoniji, dok u Bosni i Hercegovini i Kazahstanu zapravo i nema većinskog naroda (Brunner, 1994).

⁷ U popis 2002.godine prvi put je u konačnu klasifikaciju nacionalnosti, imajući u vidu bitne geopolitičke promene, pored postojeće odrednice „Muslimani“ uvedena i nova „Bošnjaci“. U cilju komparacije podataka sa prethodnim periodom, ove dve nacionalnosti su uzete zajedno budući da u ranijem popisu nije postojala odrednica „Bošnjaci“.

⁸ U literaturi se navodi podela na monolitni sastav (kada jedna etnička grupa čini preko 90%), naglašeno homogen sastav (80%-89%), niža homogenost tj. niža heterogenost (70%-79%), viša heterogenost (60%-69%) i vrlo visoka heterogenost stanovništva (50%-59%). Svakako, ove granice se mogu postavljati i u drugim rasponima u zavisnosti od brojčanih odnosa etničkih grupa (Petrović, 1983).

Tabela 1. Etnička struktura Srbije (bez Kosova i Metohije), 2002.

	Srbija (bez KiM)		Centralna Srbija		Vojvodina	
	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Ukupno	7498001	100,0	5466009	100,0	2031992	100
Srbi	6212838	82,9	4891031	89,5	1321807	65,0
Crnogorci	69049	0,9	33536	0,6	35513	1,7
Jugosloveni	80721	1,1	30840	0,6	49881	2,5
Albanci	61647	0,8	59952	1,1	1695	0,1
Bošnjaci	136087	1,8	135670	2,5	417,0	0,0
Bugari	20497	0,3	18839	0,3	1658	0,1
Bunjevci	20012	0,3	246	0,0	19766	1,0
Vlasi	40054	0,5	39953	0,7	101	0,0
Goranci	4581	0,1	3975	0,1	606	0,0
Mađari	293299	3,9	3092	0,1	290207	14,3
Makedonci	25847	0,3	14062	0,3	11785	0,6
Muslimani	19503	0,3	15869	0,3	3634	0,2
Nemci	3901	0,1	747	0,0	3154	0,2
Romi	108193	1,4	79136	1,4	29057	1,4
Rumuni	34576	0,5	4157	0,1	30419	1,5
Rusi	2588	0,0	1648	0,0	940	0,0
Rusini	15905	0,2	279	0,0	15626	0,8
Slovaci	59021	0,8	2384	0,0	56637	2,8
Slovinci	5104	0,1	3099	0,1	2005	0,1
Ukrajinci	5354	0,1	719	0,0	4635	0,2
Hrvati	70602	0,9	14056	0,3	56546	2,8
Česi	2211	0,0	563	0,0	1648	0,1
Ostali	11711	0,2	6400	0,1	5311	0,3
Neizjašnjeni i neopredeljeni	107732	1,4	52716	1,0	55016	2,7
Regionalna pripadnost	11485	0,2	1331	0,0	10154	0,5
Nepoznato	75483	1,0	51709	0,9	23774	1,2

Izvor: Knjiga popisa broj 1; Nacionalna ili etnička pripadnost; Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2002, Republički zavod za statistiku, Beograd. 2003.

Napomena: U tabeli su date sve nacionalnosti, prema zvaničnoj klasifikaciji Republičkog zavoda za statistiku, sa preko 2000 pripadnika u Srbiji (bez KiM) po popisu 2002. godine.

delovima zemlje, pa pitanje njihovog statusa i teritorijalno-političkog organizovanja daje posebnu težinu i značaj manjinskom pitanju (Janjić, 1996).

Etnoregionalne razlike u Srbiji su izrazite jer nasuprot centralnoj Srbiji nacionalni sastav stanovništva Vojvodine je znatno šarolikiji. Zbog brojnih nacionalnosti koje žive na tom području Vojvodina predstavlja „Balkan u malom”. Stalne migracije, kako doseljavanja tako i iseljavanja, bile su i ostale glavni činilac demografskog razvoja i etničke složenosti Vojvodine, kao jednog od najheterogenijih regiona Evrope. Stanovništvo ovog područja odlikuju diferencirane etničke i demografske osobenosti, šarolika konfesionalna slika i pluralizam kultura, jezika i običaja. Vojvodina ima bimodalnu etnonacionalnu strukturu jer preovlađuju dve nacionalnosti, Srbi i Mađari, koji zajedno čine preko tri četvrtine ukupnog stanovništva. Najznačajnije nacionalne manjine su, pored Mađara (290,2 hiljada ili 14,3%), Slovaci (56,6 hiljada ili 2,8%), Hrvati (56,5 hiljada ili 2,8%), Jugosloveni (49,9 hiljada ili 2,5%), Crnogorci (35,5 hiljada ili 1,7%), Rumuni (30,4 hiljada ili 1,5%), Romi (29,1 hiljada ili 1,4%) i Bunjevci (19,8 hiljada ili 1,0%). Sve ostale participiraju sa manje od 1%.

Etnodemografske promene u Srbiji, 1991–2002.

Početakom 1990-ih godina radikalne političke promene u bivšim real-socijalističkim državama, u kojima je prema zvaničnim ocenama nacionalno pitanje bilo rešeno, prouzrokovali su nove teritorijalne podele i međunacionalne konflikte. Dezintegracija bivše SFR Jugoslavije i formiranje novih nacionalnih država, etnički konflikti i ratni sukobi, ogroman broj izbeglica i interno raseljenih lica, voljne i prisilne migracije doveli su do bitnih etnodemografskih promena u nacionalnom sastavu stanovništva Srbije i otvorili pitanje položaja kako autohtonih, tako i tzv. novih nacionalnih manjina. Komparacija rezultata poslednja dva popisa pokazuje da su u periodu 1991–2002 kod mnogih nacionalnosti u Srbiji zabeležene gotovo dramatične promene u demografskom razvitku stanovništva. Populacioni rast beleže samo pripadnici većinske nacionalnosti (oko 170 hiljada, odnosno sa 80,0% na 82,3%) i to isključivo zbog dolaska ogromnog broja izbeglica (pretežno srpske nacionalnosti).⁹ U okviru manjinske populacije, Romi su zabeležili apsolutni i relativni porast (oko 18 hiljada, odnosno sa 1,2% na 1,4%), a ubedljivo najintenzivnije povećanje (za 155%) imali su Vlasi (sa 15,4 hiljada na 40,1 hiljada, odnosno sa 0,2% na 0,5%). Kod pripadnika svih ostalih manjina zabeleženo je intenzivno opadanje, pri čemu

⁹ Prvi popis izbeglica i ratom ugroženih lica, sproveden 1996. godine (od strane Komesarijata za izbeglice Republike Srbije i UNHCR), registrovao je oko 618 hiljada ovih lica koji su stigli sa ratom zahvaćenih područja (najviše iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine). Od toga je preko polovine došlo u centralnu Srbiju (najveći broj u Beograd, oko 170 hiljada), zatim u Vojvodinu, dok na Kosovo i Metohiju mali broj. U proteklom periodu broj izbeglica se smanjio tako što su neki dobili državljanstvo (oko 250 hiljada), jedan broj se odselio u inostranstvo, dok se manji broj vratio u mesta odakle su prebegli. Prema podacima iz 2009. godine registrovano je 97 hiljada izbeglih lica zbog čega je UNHCR Srbiju svrstao među pet zemalja u svetu i jedinu u Evropi u kojoj status izbeglica još uvek nije rešen.

se kod nekih (Hrvati, Makedonci, Bugari, Jugosloveni) ono može okarakterisati kao dramatično – za samo 11 godina broj stanovnika je smanjen od 22% do 41% (Raduški, 2003, str. 261).

Posmatrano po velikim područjima, smer i intenzitet etnodemografskih promena se bitnije ne razlikuje. U centralnoj Srbiji, srpska nacija je zabeležila, uprkos dolasku velikog broja izbeglica, apsolutno smanjenje (oko 26 hiljada) zbog negativnog prirodnog priraštaja, ali relativno povećanje (sa 88,0% na 89,5%) usled veće negativne stope rasta drugih nacionalnosti. Populaciono kretanje pripadnika nacionalnih manjina pokazuje negativne trendove, izuzev kod Roma (sa 1,2% na 1,5%) koji demografski dinamizam duguju pored visokog priraštaja i etničkoj alternaciji, dok Vlasi beleže porast (sa 0,3% na 0,7%) zahvaljujući isključivo promeni nacionalne pripadnosti prilikom izjašnjavanja. Albanci i Bošnjaci/Muslimani imali su uprkos visokom prirodnom priraštaju, negativnu stopu rasta stanovništva i smanjenje udela (sa 1,3% na 1,1%, odnosno 3,1% na 2,5%) što upućuje na emigracije.

U Vojvodini je 2002. godine, u odnosu na prethodni popis, registrovan veći broj stanovnika (za oko 66 hiljada) zahvaljujući imigracionoj komponenti. Naime, dolazak ogromnog broja izbeglica srpske nacionalnosti tokom 1990-ih godina, koji je prevazišao čak i veliku kolonizaciju Vojvodine posle Drugog svetskog rata, bitno je promenio etničku sliku Vojvodine u pravcu etničke homogenizacije i majorizacije, odnosno povećanja broja i udela Srba, kao većinske nacije, u ukupnom stanovništvu (sa 1,1 na 1,3 miliona, odnosno sa 57,0 % na 66,1%). Romi su takođe imali povećanje (sa 1,2% na 1,4%) zahvaljujući visokom priraštaju, kao i znatno većem broju lica koji su se deklarirali za romsku nacionalnost. U istom periodu, sve ostale nacionalnosti u Vojvodini odlikuju depopulacioni trendovi kao posledica negativnih trendova u prirodnom kretanju stanovništva (nizak natalitet i visok mortalitet), emigracija, promene nacionalne pripadnosti, kao i asimilacionih procesa uslovljenih malobrojnošću, prostornom disperzivnošću, velikim brojem mešovitih brakova i slično. Tako su Mađari, kao brojčano najznačajnija manjina, imali smanjenje broja (za oko 43 hiljada ili za 13%) i udela (sa 16,9% na 14,3%), pri čemu je apsolutno smanjenje nadmašilo negativni prirodni priraštaj, što ukazuje na emigracije. Slovaci su imali smanjenje (sa 62,2 hiljada na 56,6 hiljada, odnosno sa 3,2% na 2,8%) zbog negativnih trendova u prirodnom kretanju stanovništva, dok su migracije bile manjeg značaja. Broj Hrvata je manji za preko jedne petine (sa 72,4 hiljada na 56,5 hiljada, odnosno sa 3,7% na 2,8%). Negativna prosečna godišnja stopa rasta (-22,3 promila) koja je jedna od najviših u Vojvodini, rezultat je ne samo negativnog prirodnog priraštaja već i iseljavanja (najverovatnije prema matičnoj državi) zbog političke situacije i međuetničkih konflikata u tom periodu.

Negativni priraštaj, odnosno veći broj umrlih od živorođenih, karakteristika je ogromne većine nacionalnosti u Srbiji, osim albanske, romske i bošnjačke/muslimanske. Što se tiče migracija, zbog problema vezanih za kvalitet statističkih podataka i metodologiju prikupljanja migracionih obeležja, teško je odrediti koliki je njihov stvarni uticaj, ali se sa velikom sigurnošću može reći da je u periodu 1991–2002 pozitivan migracioni saldo ostvaren samo kod stanovništva srpske nacionalnosti i to isključivo zbog ogromnog priliva

izbeglica i drugih ratom ugroženih lica, dok je kod ostalih broj odseljenih bio veći od broja doseljenih. Znatno je teže proceniti uticaj treće determinante etničke strukture, ali se posredno može zaključiti da su mnogi dali drugačiju sliku o svojoj nacionalnoj pripadnosti u odnosu na prethodni popis.¹⁰ S obzirom na specifičan tretman nacionalnog pitanja u drugoj polovini XX veka, izjašnjavanje o etničkoj pripadnosti bilo je pod velikim uticajem trenutne političke situacije (tzv. situacioni identitet). Buđenje nacionalne svesti i etno-verski revivalizam doveli su promene etničke pripadnosti kod pojedinih nacionalnosti (Vlasi, Cincari, Aškalije, Egipćani i dr.) koje su se ranije, i pored svojih etničkih i kulturnih osobenosti, u značajnoj meri izjašnjavali kao pripadnici neke druge nacije (Poulton, 1997). Najilustrativniji primer je vlaška manjina kod koje se porast brojnosti ne može objasniti demografskim činocima, već isključivo promenom nacionalnog identiteta (većina onih koji su se 2002. izjasnili kao Vlasi, u vreme prethodnog popisa su se najverovatnije deklarirali kao Srbi ili Jugosloveni). Slično je i sa Romima (procenjuje se da je njihov broj znatno veći nego što pokazuju popisni podaci), kod kojih je česta etnička mimikrija rezultat u velikoj meri njihove dugogodišnje diskriminacije i marginalizacije, odnosno gubljenja ili prikrivanja sopstvenog nacionalnog identiteta (Mirga, A & N. Georgi, 2004). Od 1970-ih godina dolazi do nacionalne emancipacije Roma, pa se sve češće izjašnjavaju za svoj etnos, dok su se ranije uglavnom deklarirali kao većinski narod na području gde žive. Istovremeno, kod drugih nacionalnosti je iz mnogobrojnih razloga (političke okolnosti, strah, revolt, mešoviti brakovi i dr.) prisutan suprotan proces. Eklatantan primer tzv. etničkog transfera predstavljaju, nesumnjivo, Jugosloveni. Poslednji popis, održan u radikalno promenjenim društvenim i geopolitičkim okolnostima reflektovao se na Jugoslovene u smislu drastičnog smanjenja (npr. u Vojvodini, sa 8,7% na 2,5%), što je nesumnjivo posledica njihovog promenjenog nacionalnog opredeljenja.¹¹

Prostorni razmeštaj nacionalnih manjina u Srbiji

Prostorni razmeštaj nacionalnosti uslovljen je etnički diferenciranim prirodnim priraštajem i migracijama, kao i kulturnim, ekonomskim, političkim i mnogim drugim faktorima. Osnovne trendove u teritorijalnoj

¹⁰ Prema popisnoj metodologiji, glavni kriterijum koji se koristi pri određenju nacionalne pripadnosti jeste subjektivna izjava što znači da svako lice ima pravo slobodnog (ne)izjašnjavanja o svojoj nacionalnosti. Taj kriterijum omogućuje promenu nacionalnosti i to privremenu (usled političkih, socijalnih, psiholoških razloga) ili stalnu (usled asimilacionih procesa), što je imalo direktnog uticaja na populacionu dinamiku svih (a pre svega manjih) etničkih zajednica i posledično na nacionalni sastav stanovništva (Raduški, 2007).

¹¹ „U percepciji nacionalista upravo su Jugosloveni fiksirani kao grupa 'odnarođenih' članova vlastite etničke grupe koja naciju podriiva iznutra, demografski je kruni, a kulturno slabi i lišava političkog uticaja. U toku pripremnih radnji za sprovođenje popisa 2002. godine, o Jugoslovenima se govorilo kao o izmišljotini i prevari, a nacionalisti su ih pozivali da se vrate u okrilje 'matične nacije'. Na to ih je, osim nacionalističkih razloga, terao i zakon o manjinama koji je ostvarivanje kolektivnih prava uslovljavao određenim censusom. Iščezavanje Jugoslovena nije, stoga, samo indikator izmenjene etničke strukture, nego i uspona i pobeđe šoviniziranih (etno)nacionalista.“ (Helsinški odbor za ljudska prava, 2004).

distribuciji i koncentraciji pojedinih etničkih zajednica u Srbiji odlikuju određene regionalne specifičnosti i izražena prostorno-demografska polarizacija. S jedne strane, prisutna je izrazita koncentracija i jačanje procesa nacionalne homogenizacije na određenim područjima, dok s druge strane, postoji visok stepen prostorne disperzivnosti karakterističan za druge etničke zajednice.

Regionalno posmatrano, u centralnoj Srbiji prostorni razmeštaj stanovništva pokazuje da je etnički prostor Srba znatan i funkcionalno povezan, izrazito homogen, dok je visoka teritorijalna koncentracija relevantnih nacionalnih manjina na perifernim delovima zemlje. Teritorijalni raspored manjina upućuje na njihovu regionalnu etničku homogenizaciju, ali i na apsolutnu supremaciju u pojedinim opštinama. Tako Bošnjaci /Muslimani imaju većinu u Tutinu (94,9%), Novom Pazaru (78,2%) i Sjenici (75,5%), kao i značajniji udeo u Prijepolju (41,1%) i Priboju (23,0%). Podatak da samo u tri većinske opštine živi 70,5% ukupnog broja Bošnjaka/Muslimana sa područja centralne Srbije jasno ilustruje stepen njihove koncentracije u ovom regionu.¹² Albanci su teritorijalno gotovo potpuno koncentrisani u dve opštine gde imaju apsolutnu etničku većinu: Preševo (89,1%) i Bujanovac (54,7%), u kojima uključujući i opštinu Medveđa (26,2%), živi čak 96,1% Albanaca sa područja centralne Srbije što ukazuje na izrazit proces nacionalne homogenizacije na jugu Srbije (Raduški, 2007). Pripadnici bugarske nacionalne manjine u opštini Bosilegrad čine apsolutnu većinu (70,9%), dok u opštini Dimitrovgrad imaju relativnu većinu (49,7%) gde je, inače, koncentrisano preko dve trećine (oko 68%) ukupnog broja Bugara iz centralne Srbije. Kada je reč o ostalim brojčano relevantnim etničkim zajednicama prisutna je njihova visoka prostorna homogenizacija (mada nemaju etničku prevagu ni u jednoj opštini) u pojedinim regionima. Tako su Vlasi koncentrisani u istočnoj Srbiji (Braničevski, Borski i Zaječarski okrug) u kojima živi 94,3% ukupnog broja Vlaha centralne Srbije. Romi su, suprotno od albanske, bugarske, bošnjačke i vlaške manjine, izrazito disperzivno nastanjeni što je često značajan indikator njihovog načina života i socio-ekonomskog položaja u društvu. Crnogorci su najviše koncentrisani na području Beograda (1,3%), gde čine gotovo dve trećine od njihovog ukupnog broja u centralnoj Srbiji. Osnovna odlika teritorijalnog razmeštaja

¹² Oblast jugozapadne Srbije se uobičajeno naziva Raška oblast ili Sandžak. Reč „Sandžak“ potiče od turske reči („sančak“ - zastava) i označavala je upravno-teritorijalnu oblast, okrug unutar Osmanlijskog carstva. Iako ovi okruzi ne postoje još od 16.veka, naziv je ostao u upotrebi, široko rasprostranjen i označava region specifičan po svom geopolitičkom položaju, istorijskim i etnodemografskim karakteristikama. Prema teritorijalno-administrativnoj podeli na dan popisa 2002. godine, Sandžak čine sedam opština Srbije (Novi Pazar, Sjenica, Tutin, Nova Varoš, Priboj, Prijepolje i Raška) koje su podeljene u dva okruga - Zlatiborski i Raški. Od ukupno 262,5 hiljada stanovnika ovog regiona, preko polovine, odnosno 143,7 hiljada (54,7%) čine Bošnjaci/Muslimani, a 115,9 hiljada Srbi (44,1%). Osnovna njegova odlika jeste tradicionalna podvojenost stanovništva na dva dominantna etnosa - srpski i bošnjački/muslimanski, pri čemu Srbi čine većinu u četiri, a Bošnjaci/Muslimani u tri opštine. Inače, ovaj region, koga odlikuje visok stepen homogenizacije bošnjačko-muslimanskog stanovništva, ima izuzetan geografski položaj i važan politički i geostrategijski značaj.

Makedonaca je visoka koncentracija u gradovima (Bor, Beograd), kao i Hrvata koji su gotovo isključivo nastanjeni u regionu Beograda.

Etnički diverzitet Vojvodine manifestuje se ne samo u velikom broju nacionalnosti različitih po svojim etničkim, verskim i kulturnim osobenostima, već i u njihovom prostornom razmeštaju budući da preko 90% opština ima etnički heterogeno stanovništvo. Pripadnici mađarske manjine imaju apsolutnu prevagu u šest opština (Kanjiža 86,5%, Senta 80,5%, Ada 76,6%, Bačka Topola 58,9%, Mali Idoš 55,9% i Čoka 51,6%) i relativnu većinu u dve opštine (Bečež 48,8% i Subotica 38,5%). Prostorna distribucija te manjine ukazuje na visoku koncentraciju i prostornu polarizaciju, s obzirom da u ovim opštinama živi oko 60% ukupnog broja Mađara sa prostora Vojvodine. U proteklom periodu ova nacionalnost je zabeležila u svim opštinama smanjenje brojnosti, ali su zadržali etničku dominaciju u osam opština pri čemu su 1991. godine imali sedam opština sa apsolutnom i jednu opštinu sa relativnom većinom (Subotica).

Slovaci su nacionalna manjina koja ima etničku prevagu u dve opštine: apsolutnu u Bačkom Petrovcu (66,4%) i relativnu u Kovačici (41,1%). U ostalim opštinama imaju niske udele (izuzev u Baču 19,8% i Bačkoj Palanci 9,6%), a najmanje su zastupljeni u okruzima sa većinskim mađarskim stanovništvom.

Ostale nacionalnosti u Vojvodini odlikuje prostorna disperzivnost ili visoka koncentracija, ali bez etničke dominacije u nekoj od opština. Tako, Hrvati imaju najveći udeo u opštinama Apatin (11,5%) i Subotica (11,2%), pri čemu je u poslednjem međupopisnom periodu došlo do većeg smanjenja njihovog udela u Sremskim Karlovcima (sa 17,7% na 8,5%), Inđiji (sa 10,2% na 3,8%) i Šidu (sa 16,3% na 5,4%) usled negativnih trendova u prirodnom obnavljanju stanovništva, ali i iseljavanja. Od ukupnog broja Rumuna u Vojvodini, preko jedne trećine (39,4%) koncentrisano je samo u dve opštine: Alibunar (26,5%) i Vršac (10,9%). Takođe, preko 60% Rusina je nastanjeno u Kuli (11,2%) i Vrbasu (8,2%), dok su Bunjevci koncentrisani isključivo u Severnobačkom i Zapadnobačkom okrugu (97,5%), a samo u Subotici živi preko 83% ukupnog broja vojvođanskih Bunjevaca (16,3 hiljada ili 11,0%). Za razliku od tih nacionalnosti, Jugosloveni su gotovo ravnomerno raspoređeni na čitavom području Vojvodine sa nešto većom zastupljenošću u Subotici (5,8%) i Somboru (5,2%), kao i disperzivno nastanjeni Romi kojih relativno ima najviše u opštinama Nova Crnja (6,8%) i Beočin (6,5%).

Osnovne demografske strukture nacionalnih manjina

Pored izdiferenciranosti manjina u pogledu brojčane relevantnosti i teritorijalnog razmeštaja, važno je istaći da postoje i dijametralno suprotne razlike sa aspekta osnovnih demografskih struktura stanovništva.

Starosna struktura determinisana je prvenstveno dugoročnim kretanjem stope fertiliteta. S tim u vezi, u Srbiji su prisutna dva dijametralno suprotna modela starosne strukture - regresivni i progresivni, odnosno sa jedne

strane su pripadnici manjina koji se nalaze u dubokoj demografskoj starosti zbog niskog i opadajućeg fertiliteta (Mađari, Slovaci, Vlasi, Bugari, Hrvati i dr.), a sa druge strane su manjine sa izrazito mladim stanovništvom usled visokih stopa fertiliteta kao glavne determinante starosne strukture (Albanci, Romi, Bošnjaci, Muslimani i dr.). Ilustracije radi, prosečna starost ukupnog (kao i većinskog) stanovništva Srbije iznosi 40,3 pri čemu se kod pripadnika nacionalnih manjina koje odlikuje izražen proces starenja kreće između 40 i 50 godina (Crnogorci, Slovaci, Rumuni, Mađari, Makedonci, Vlasi, Hrvati, Bugari i drugi). Od brojnijih manjina ubedljivo su najstariji Bugari (48,5 godina), Hrvati (47,5 godina) i Vlasi (47,3 godina). Kod demografski mladih populacija prosečna starost stanovništva je znatno niža i kreće se u intervalu od 27,6 godina (Romi) do 31,9 godina (Bošnjaci). Indeks starenja (odnos lica do 19 i onih preko 60 godina) kod pomenutih nacionalnosti je ispod 0,4 (nivo koji se uzima kao granična vrednost) što jasno pokazuje da je reč o demografski veoma mladim populacijama. Poređenja radi, indeks starenja ukupne populacije Srbije iznosi 1,1, odnosno udeo lica starijih od 60 godina (22,5%) veći je od udela lica mlađih od 19 godina (22,3%). Treba naglasiti da su oba ekstremna modela starosne strukture (izrazito mlado ili staro stanovništvo) nepovoljna i imaju negativne implikacije na sve segmente društvenog života, prvenstveno na biološki razvoj i normalnu reprodukciju, ali i na ekonomska, socijalna i politička kretanja.

Obrazovna struktura stanovništva predstavlja jedan od relevantnih pokazatelja dostignutog stepena društvenog, socio-ekonomskog i kulturnog razvitka svake zemlje. Uloga obrazovanja je nesumnjivo velika u očuvanju kulture jedne nacije, a društveni položaj neke etničke zajednice najbolje se može sagledati upravo preko obrazovne i profesionalne strukture. U Srbiji postoje naglašene etničke razlike u pogledu obrazovanja uslovljene demografskim, ekonomskim, etno-kulturnim i drugim faktorima. U odnosu na prosečan nivo nepismenog stanovništva u Srbiji (3,5%), udeo nepismenih, posmatrano po nacionalnosti, kreće se u širokom intervalu od oko 1% (Rusini, Jugosloveni i dr.) do 19,7% (Romi). Posebnu pažnju zaslužuje problem nepismenosti Roma imajući u vidu podatak da je svaki peti pripadnik ove manjinske zajednice nepismen. Posle romske zajednice, po zastupljenosti nepismenih slede Vlasi (10,5%), Albanci (7,7%), Bugari (5,5%), Bošnjaci (5,0%), Muslimani (4,7%), i Rumuni (4,6%). S druge strane, kod pojedinih nacionalnih manjina nepismenost je, može se reći, gotovo iskorenjena ili je jako mala s obzirom da se udela nepismenih lica kreću od 1% do 2% (Crnogorci, Bunjevci, Mađari, Hrvati, Slovaci, Rusini, i dr.). Generalno, može se zaključiti da su demografski starije i urbane etničke zajednice znatno pismenije od mlađih, a takođe imaju i znatno bolju profesionalnu strukturu, odnosno veći udeo lica sa visokim obrazovanjem, što ukazuje na njihovu lakšu socijalnu mobilnost i bolji položaj u mnogim sferama društvenog života.

Sa aspekta *ekonomskih struktura*, znatan varijabilitet po nacionalnosti uzrokovan je razlikama u starosno-polnoj strukturi, ekonomskoj aktivnosti žene, udelima poljoprivrednog stanovništva i drugo. Mlade populacije

(Bošnjaci, Romi, Albanci i dr.) imaju najmanje udele aktivnog (zbog mlade starosne strukture i niske aktivnosti žena), a najveće udele izdržavanog stanovništva (od 46,8% do 59,3%), dok s druge strane, starije etničke zajednice (Mađari, Vlasi, Bugari, Hrvati, Makedonci, i dr.) odlikuju se višim stopama ekonomske aktivnosti i većim udelima lica sa ličnim prihodima (penzioneri i dr.) koji se kreću u intervalu od jedne petine do jedne trećine.

Položaj nacionalnih manjina u Srbiji

Nacionalne manjine u Srbiji razlikuju se po brojnosti, prostornoj disperzivnosti, društvenoj kohezivnosti, političkoj organizovanosti, nacionalnoj emancipaciji, etničkim, demografskim i drugim osobenostima. Institucionalizacija njihovog položaja zahteva da se vodi računa kako o jedinstvenim principima multikulturalnog društva, tako i o svakom od ovih aspekata ponaosob.

Delovanje demografskog faktora (brojnost i prostorna kompaktnost) ne bi trebalo da bude ni prednost ni prepreka za ostvarenje osnovnih manjinskih prava, ali se u praksi često dešava da je spremnost države veća za implementaciju prava demografski snažnijih i politički bolje organizovanih manjina (Bašić, 2005, str. 375). Evropski standardi zaštite prava manjina ne spominju izričito brojnost kao kriterijum za ostvarenje manjinskih prava, već podrazumevaju uvažavanje svih manjinskih zajednica. Međutim, u mnogim rešenjima Okvirne konvencije za zaštitu manjina Saveta Evrope, kao i drugim međunarodnim dokumentima koji se odnose na obrazovanje, službenu upotrebu jezika i učešće manjina u javnom životu, u obzir se uzima delovanje demografskog faktora na implementaciju manjinskih prava tako što se imaju u vidu objektivni uslovi u pojedinim državama odnosno finansijske, političke, demografske i druge okolnosti. U pomenutim dokumentima se ističu dva poželjna kriterijuma u vezi sa donjom granicom primene određenih prava, a to su tradicija, odnosno istorijsko prisustvo manjina na nekoj teritoriji i brojnost tog stanovništva. Međutim, primena kriterijuma brojnosti u suprotnosti je sa načelom jednakosti građana i može dovesti u pitanje opstanak nekih manjinskih kultura. Dakle, brojčana snaga i kompaktnost ne bi trebalo da budu neprikosnoveni kriterijumi za ostvarenje prava nacionalnih manjina, posebno u uslovima procesa integracije u Evropi koji podrazumeva između ostalog i stvaranje uslova za uvažavanje i očuvanje različitih kultura, jezika, tradicija i religija.

Srbija je razvila ustavno pravne mehanizme zaštite prava nacionalnih manjina koji počivaju na jednakosti svih građana i institucijama i mehanizmima implementacije manjinskih prava. Nacionalno zakonodavstvo Srbije ne pravi razliku među manjinama s obzirom na njihovu brojnost i priznata prava su dostupna svim pripadnicima nacionalnih manjina. U Zakonu o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina (2002. godine) reguliše se način ostvarenja individualnih i kolektivnih prava, odnosno svih prava koja su ustavom ili međunarodnim ugovorima garantovana pripadnicima

nacionalnih manjina.¹³ U skladu sa tim, pripadnici nacionalnih manjina jednaki su u pravima sa ostalim građanima i zabranjena je bilo kakva diskriminacija u pogledu etničke, nacionalne, jezičke, rasne ili verske pripadnosti. U zakonu su jasno definisana kolektivna prava i institucionalno priznanje kulturne autonomije manjina. Pripadnicima nacionalnih manjina su unapređena prava u oblasti obrazovanja, službene upotrebe jezika, informisanja, kulturnog identiteta.¹⁴

Danas je normativno regulisanje i ostvarivanje prava nacionalnih manjina postalo merilo demokratizacije društva i jedan od bitnih uslova za uključivanje u evropske integracione procese. S tim u vezi, važno je naglasiti da su dezintegracijom bivše SFRJ, pored autohtonih manjina prisutne i tzv. nove manjine čiji su pripadnici ranije predstavljali jedan od šest konstitutivnih naroda, a koji su se gotovo preko noći našli u poziciji nacionalnih manjina, pa se nametnulo pitanje regulisanja njihovih prava u novim uslovima. U Srbiji su donošenjem pomenutog zakona o manjinama otklonjene sve nedoumice u pogledu statusa pripadnika „novih manjina” te svaka zajednica koja poseduje obeležja različita u odnosu na većinsko stanovništvo, a vezana je za teritoriju Srbije, predstavlja nacionalnu manjinu čiji pripadnici uživaju sva individualna i kolektivna prava.

Demokratizacija društva uslovlila je i proces revivalizma i afirmaciju nacionalnog identiteta kod zaboravljenih, skrivenih manjinskih zajednica koje su bile nepriznate ili čiji status nije bio definisan (Aškalije, Cincari, Egipćani, Romi, Vlasi), odnosno priznavanje njihovih etničkih i kulturnih prava. Tako su Romi ovim zakonom po prvi put dobili status nacionalne manjine, u kome se posebne odredbe odnose na primenu principa afirmativne akcije (tzv. pozitivna diskriminacija) u cilju poboljšanja njihovog socio-ekonomskog položaja i pune integracije u društvo.

Pristupanjem Okvirnoj konvenciji o pravima nacionalnih manjina Saveta Evrope (2001. godine), Evropskoj povelji o regionalnim i manjinskim jezicima (2006. godine), potpisivanjem bilateralnih međunarodnih sporazuma o reciprocitetu zaštite manjina (sa Mađarskom, Rumunijom, Makedonijom i Hrvatskom), kao i drugih dokumenata (Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina, Zakon o lokalnoj samoupravi, Zakon o izboru narodnih poslanika i dr.) omogućena je normativna zaštita

¹³ Definicija nacionalna manjina u smislu ovog zakona je „svaka grupa državljana Srbije, koja po brojnosti dovoljno reprezentativna, iako predstavlja manjinu na teritoriji Srbije, pripada nekoj od grupa stanovništva koje su u dugotrajnoj i čvrstoj vezi sa teritorijom Srbije i poseduje obeležja kao što su jezik, kultura, nacionalna ili etnička pripadnost, poreklo ili veroispovest, po kojima se razlikuje od većine stanovništva, i čiji se pripadnici odlikuju brigom da zajedno održavaju svoj zajednički identitet, uključujući kulturu, tradiciju, jezik ili religiju.” (Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, 2002. član 2, deo prvi – opšte odredbe, str. 9.)

¹⁴ Kolektivna prava koja se manjinama priznaju u sferi kulturne autonomije su univerzalna, zagarantovana i svima jednako dostupna, ali su često ostvarenje tih prava izvor nerazumevanja i konflikata. Mnogi narodi u savremenom svetu imaju snažnu potrebu za priznanjem, pa se bez manjinskih prava mnoge grupe osećaju nepriznatim, odnosno nevidljivim (Taylor, 1992, str. 50).

manjinskih prava. Ali, treba imati u vidu da ostvarivanje tih prava ne zavisi samo od normativnih rešenja, već i od dubljih društvenih promena, demokratizacije društva, dobre međunarodne saradnje i stabilizacije odnosa među državama Jugoistočne Evrope, a posebno kada je reč o državama nastalim na prostoru bivše Jugoslavije.

Zaključak

Za dobre većinsko-manjinske odnose u Srbiji značajan je proces integracije manjina jer bez toga nema funkcionalnih institucija niti demokratije i priključenja Evropskoj uniji. Stabilnost jednog društva zavisi od integrisanosti svih njenih građana, pri čemu integracija nacionalnih manjina ne znači asimilaciju, već podrazumeva kulturni pluralizam koji omogućava manjinama da sačuvaju sopstvene etničke, verske i kulturne osobenosti, što ne isključuje potrebu njihovog uspešnog uključivanja u društvenu zajednicu. Drugim rečima, to znači dobrovoljnost etničkih zajednica u prihvatanju zajedničkog i očuvanju posebnog.

S obzirom da nijedna država, a posebno države Zapadnog Balkana, nisu u potpunosti i na zadovoljavajući način rešile pitanje nacionalnih manjina, ovo područje Evrope će i dalje biti politički nestabilno, pa je zato neophodan njegov brži ekonomski razvoj, dalja demokratizacija, bolja međudržavna saradnja i poštovanje ljudskih i manjinskih prava. Pri tome, politika tolerancije je jedina alternativa etničkim sukobima, a politika multikulturalizma politici asimilacije.

Literatura

1. Bašić Goran, „Demografija i politika multikulturalnosti“, u: Macura Miloš i Gavrilović Ana (urs), *Evolucija populacione politike u Srbiji 1945–2004*, Srpska akademija nauka i umetnosti – odeljenje društvenih nauka, Beograd, 2005, str. 377–403.
2. Brunner George, „Nation-States and Minorities in the Eastern Part of Europe“, *Regio: A Review of Minority and Ethnic Studies*, 1994, pp. 5–38.
3. Brunner George, *Nationality Problems and Minority Conflicts in Eastern Europe*, Besterlemann Foundation Publishers, Gutersloh, 1996.
4. Capotorti Francisko, *Study on the Right of persons belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, United Nations, New York, 1991.
5. Connor, Walker, *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*, Princenton University Press, 1994.
6. Connor, Walker, „The Politics of Ethnonationalism“, *Jornal of International Affairs*, 27, no.1, 1973, pp. 25–39.
7. Cvijić, Jovan, *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje*, Zavod za izdavanje udžbenika, Beograd, 1966.
8. Dragičević-Šešić, Milena, i Stojković, Branimir, *Kultura, menadžment, animacija, marketing*, Clio, Beograd, 2007.

9. Helsinški odbor za ljudska prava (2004). *U sukobu sa etničkim identitetom države-nacionalne manjine u Srbiji*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd.
10. Huntington Samuel, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York, 1988.
11. Janjić, Dušan, „Sociološko-politikološki aspekti manjinske politike i zaštite manjina u SR Jugoslaviji” u: Stanovčić Vojislav (ur.), *Položaj manjina u Saveznoj Republici Jugoslaviji*, SANU, Odeljenje društvenih nauka, knjiga 19, Beograd, 1996, str. 625–639.
12. Krivokapić, Boris, „Neki problemi u vezi sa pravnom uređenošću položaja manjina u SR Jugoslaviji”, u: Stanovčić Vojislav (ur.), *Položaj manjina u Saveznoj Republici Jugoslaviji*, SANU, Odeljenje društvenih nauka, knjiga 19, Beograd, 1996, str. 317–337.
13. Lutovac, Zoran, *Manjine, KEBS i Jugoslovenska kriza*, Institut društvenih nauka i Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1996.
14. Mesić, Milan, „Određenje pojma multikulturalizma” u: *Multikulturalizam-društveni i teorijski izazovi*, Školska knjiga, Zagreb, 2006, str. 56–73.
15. Mirga, Andžej i Nikolae, Georgi, „Romi u XXI veku”, u: Dragoljub Đorđević (ur.) *Romi – od zaboravljene do manjine u usponu*, Odbor za građansku inicijativu, Niš, 2004, str. 11–41.
16. Petrović, Ruža, „Dugoročne promene etničke strukture u SR Srbiji”, *Zbornik Filozofskog fakulteta*, XIII-2, Beograd, 1983, str. 141–163.
17. Poulton, Hugh, „Insiders and Outsiders: the Transnational Minorities-Jews, Armenians, Vlachs and Roma”, *Minorities in Southeast Europe: Inclusion and Exclusion*, International Report, No.6, 1997, pp.7–13.
18. Poulton, Hugh, *The Balkans Minorities and states in Conflict*, Minority Rights group, London, 1991, p. 5.
19. Raduški, Nada, „Etnička slika Srbije – popis 2002. godine”, *Migracijske i etničke teme*, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, god.19, br. 2–3, str. 253–267, 2003.
20. Raduški, Nada, *Nacionalne manjine u Centralnoj Srbiji – etničke promene i demografski razvoj*, Institut društvenih nauka, Beograd, 2007.
21. Savezno ministarstvo nacionalnih i etničkih zajednica, *Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina*, 2002.
22. Smit, Adam, *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1988.
23. Taylor, Charles, „The Politics of Recognition”, in: Amy Gutmann (ed.), *Multiculturalism and the Politics of Recognition*, Princeton university Press, Princeton, 1992, pp. 25–73.

Nada Raduški

DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT AND POSITION OF MINORITIES
IN SERBIA AS A FACTOR OF STABILITY AND INTERNATIONAL
CO-OPERATION

ABSTRACT

The paper analyses the ethno-demographic development of members of national minorities in Serbia with special reference to the last period between the two censuses (1991-2002), bearing in mind the turbulent political and economic changes that occurred at that time. It is pointed to the negative trends in population growth, basic demographic structures as well as to the great significance of the ethnocentric migrations that have changed the ethnic picture of Serbia and undoubtedly marked the 1990s. The specific disposition and ethnic homogenisation of national minorities give special weight and significance to the minority issue. Taking into account the fact that Serbia is a multi-ethnic and multi-cultural state regulation of the position and protection of minority rights as well as good inter-ethnic relations are indispensable for achieving stability and democratic development of Serbia and the Balkan region.

Key words: national minorities, ethno-demographic development, position, rights, international co-operation, Serbia.